

INTELEKTUALEC V POSTINTELEKTUALNI DOBI: MED LOKALNO IN SVETOVNO PERSPEKTIVO

KSENIJA VIDMAR
HORVAT

Povzetek

Porast antiintelektualizma v družbi, ki smo mu priča danes, zahteva kritičen premislek – in odziv. Najprej se je treba vprašati o zgodovinskih in družbenih okoliščinah, ki so pripeljale do izrazito negativnega odnosa javnosti do intelektualcev, in sicer v smislu izražanja pomislekov tako o njihovi družbeni vlogi kot zgodovinski smiselnosti. V uvodu avtorica na to vprašanje odgovarja s kratkim primerjalno-zgodovinskim pogledom na dobo moderne in njen iztek v neoliberalni racionalizaciji vednosti. Pri tem se naslanja na klasično besedilo M. Webra o znanosti kot poklicu, kjer so že podani sociološki nastavki za razmislek o pomenu znanosti in znanstvenikov – intelektualcev po koncu moderne. Webrov razmislek nadgradi z marksistično problematizacijo koncepta vrednosti, ki ga pozni kapitalizem aplicira tudi na področje intelektualnega dela, ter opozori, da je kritična družbena intervencija v 21. stoletju nujno vezana na postkolonialne in transnacionalne vidike intelektualnega dela.

Ksenija Vidmar Horvat je profesorica sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; e-pošta: Ksenija.VidmarHorvat@ff.uni-lj.si.

Namen posebne številke revije *Javnost* z naslovom »Vloga intelektualca po koncu hladne vojne« je osvetliti pomen in položaj intelektualca danes. Izvorni motiv za organizacijo razprave v slovenski intelektualni javnosti je opažanje o porastu antiintelektualizma v družbi – v pomenu zavračanja intelektualne vednosti kot tudi intelektualcev, torej skupin in posameznikov, ki proizvajajo takšno vednost; pa tudi o porastu antintelektualistične države kot nove družbene vrednote. Intelektualec je postal negativni presežek v smislu številčnosti in funkcionalnosti: siromašenje njegove družbene moči se širi iz centrov politične moči v javno sfero, medije, na univerze in v splošno ljudsko zavest. Prevladujejo neoliberalne teme o odvečnosti, zajedavskosti, nekoristnosti in zgodovinski deplasiranosti intelektualne kritike, humanistične paradigme in alternativnega demokratičnega družbenega angažmaja. Intelektualec je v mnogih ozirih postal stigmatizirani subjekt, pri čemer je narava njegove stigme svojevrstno zgodovinsko shizofrena: po eni strani še vedno zaseda položaj, ki je glede na primerljive druge poklice, ki imajo opraviti s kreativnim miselnim delom, relativno varovan in (vsaj generacijsko) privilegiran (univerze!), po drugi strani pa so njegovo delo in produkti dela razveljavljeni družbenega pomena, torej so družbeno marginalizirani. V tej institucionalno vmesni in zgodovinsko zmedeni situaciji se intelektualec sam najpogosteje odloča med dvema enako slabima alternativama: bodisi se ozira nazaj, k dobi prestiža subjekta, ki se zanj »predpostavlja, da ve«, kot sta ga tlakovali moderna in njena zmagovita paradigma racionalizacije: sem spadajo vsi tisti poslednji osamelci intelektualizma, ki svojo držo povezujejo kot z apriorno vredno zaupanja, pri tem se pogosto pustijo pretentati lastnemu kultu intelektualnega vodenja, ki navdušuje predvsem mlajše generacije. Drugi tip sprejema pogoje lastnega tabloidiziranja; običajno ga je najti pri virih, ki intelektualcu in intelektualnemu sploh odrekajo družbeni ugled – v medijih, pri politiki, v ljudski všečnosti – in ki iz lastnega antiintelektualizma kujejo populistični politični kapital – s čimer upa na avro ljudskosti, zdravorazumskosti in dostopnosti »navadnemu človeku«.

V obeh pogledih torej lahko govorimo o zatonu intelektualca, zagotovo v smislu družbenega subjekta, ki mu je moderna podelila posebno javno vlogo in odredila zgodovinsko poslanstvo. Ali to pomeni, da je nastopil čas, ko se moramo posloviti tudi od intelektualca nasploh, se pravi v nadzgodovinskem in svetovnem okviru civiliziranja družbe in duha?

Zgubljeni v tranziciji

Veliko od te zgodovinske izgube je mogoče pripisati specifičnim političnim, ideološkim in idejnim kontekstom evropske družbe po koncu hladne vojne. Po tem, ko je Daniel Bell najprej napovedal konec ideologije, Jean Baudrillard smrt subjekta in nato Francis Fukuyama še konec zgodovine, je 20. stoletje postalo svojevrstno zatočišče intelektualnih profetov, ki so hiteli tekmoval v apokaliptičnem pacifiranju zgodovine; predstava vseh je bolj ali manj bila, da bo zgodovina zdaj zdaj bodisi očiščena konfliktov bodisi razpršena v tako nepregledno množstvo družbenih in socialnih mreženj, da je delo intelektualnega poenotenja postalo redundantno. V Srednji Evropi se je odmev teh velikih napovedi, ki so, paradokсно, nastajale (z izjemo Bellove) *po tem*, ko je Jean-François Lyotard napovedal tudi konec »vélikih pripovedi«, zagozdil v skromnem upanju, da se bo zgodovina tu – skladno s teološkim tokom »normalizacije«, ki so jo postsocialističnemu Vzhodu javno na-

povedovali politiki in politični »učenjaki«, – uredila »kar sama«: po poti Zahodne Evrope, demokratične prihodnosti in z zgodovino pomirjene javnosti. Počasi so se, v pričakovanju ali ob izgubi smisla, intelektualci, ki so vodili »revolucije 1989«, umaknili iz sprednjih vrst zgodovinskega bloka ali se, kot je zapisal Rizman (2012), »izgubili v tranziciji«.

To je zagotovo en družbeni kontekst, ki razlaga zaton intelektualca v tem delu Evrope; najbolje zavedanje o zamujeni priložnosti – ne pa nujno tudi najradikalnejše inovativno – ponazarja nedavna izdaja zbornika prispevkov *Yet Another Europe after 1984* (Donskis 2012), v katerih si avtorji z različnih koncev postsocialistične Evrope nalagajo zgodovinsko nalogo, da še enkrat premotrijo, kje se je zalomilo glede obujanja »ideje Srednje Evrope«. Toda nič manj frustracij ne kažejo intelektualci na Zahodu, predvsem tisti, ki so v ideji združene Evrope našli najboljši možni odgovor za skupno prihodnost stare celine. Habermas (Limone 2012), med vidnejšimi, javno graja evropske elite, ki so izgubile moč intelektualnega vodenja in zgodovinsko vizijo; Beck za ponesrečeni obrat v zgodovini krivi Nemčijo in Merklovo, katere vladavino, očitno razburjen, imenuje merkeliavizem (LSE 2013). V letu 2013, še pred praznovanjem prvega desetletja članstva, je jasno, da od renesanse Srednje Evrope ni ostalo dosti več od revizije zgodovine, pustošenja spomina in prirejanja preteklosti. Z grško krizo in razgradnjo iluzije o Evropi skupnih vrednot solidarnosti in spoštovanja človekovih pravic je tudi jasno, da je zgodovinska regresija splošno evropski pojav.

Tehnologije vednosti, intelektualno rokodelstvo

So nemara res krivi intelektualci?

Krivično bi bilo breme odgovornosti naložiti zgolj intelektualcem, še krivičneje pa tudi iskati razloge zgolj v pohladnovojnih kontekstih vsesplošne depolitizacije javne kulture. Pravzaprav je stanje, naj se kaže kot še tako endemično glede na obseg in usodnost družbenih preobrazb v Evropi, zgolj »kolateralna škoda« (Bauman 2013) obsežnejšega svetovnega okvira: neoliberalnega obrata v pozni moderni.

Lytard (2002) je med prvimi postavil filozofsko diagnostiko stanja, ki se bo izcimilo ob koncu 20. stoletja in ki smo mu v polnem razmahu priče danes. Položaja družbene odvečnosti si ni zakuhal intelektualec sam (četudi so določeno vlogo tu vendarle igrale tudi dediščine vzvišenosti, elitizma in modernističnega napuha intelektualnih srenj). Položaj odvečnosti intelektualca v družbi je v veliki meri rezultat dveh vzporednih procesov: krize legitimacije vednosti in transformacije njenega statusa. Povedano na kratko, družbena veljava intelektualca je učinek neoliberalizacije znanja in merkantilizacije vednosti. Vednost je izgubila uporabno vrednost. S tem je postal brez vrednosti tudi razred intelektualcev.

Učinkov obeh procesov je več, vsi po vrsti pa kažejo *tudi* na nemoč intelektualcev, da bi se spopadli z nastalim stanjem. Naštejemo jih lahko kar po vrstnem redu, ki ga je za »znanost kot poklic«, in poklicanost, sestavil že Weber (1958). Prvič, trajna prekarizacija, predvsem mladih znanstvenikov in pedagogov, ki bodo v sistemu napredovanja, kot Weber kaže z institucionalno primerjavo med Nemčijo in ZDA, najpogosteje trajno obtičali na položaju docenta (kar ustreza nemški oz. evropski situaciji); ali pa bili prisiljeni v vlogo trženja študijskih programov, kjer bo njihova uspešnost merjena s pridobljenim številom vpisanih (ameriški model): danes se v skupnem prešušnem razmerju akademskega zakona realizirata oba scenarija.

Drugič, zmanjševanje distance med diletantom in znanstvenikom: razlika med njima, pravi Weber (prav tam), je zgolj minimalna, in sicer povezana z zanesljivostjo raziskovalnih postopkov in preverljivostjo rezultatov. Javna raba znanosti, vsaj kadar gre za družboslovje in humanistiko, posebej zgodovinopisje in sociologijo, še nikoli ni bila tako blizu populizmu in aktivizmu (glejte Luthar, v tej številki), mediji in javnost še nikoli tako naklonjeni karizmatičnim strokovnjakom, ki, če se le tako zahteva od njih, dnevno menjajo svojo ekspertizo, metodološko eksaktnost in analitske procedure nadomeščajo s pravili mnenjske kulture; in brez zadržkov do svoje vede in bremena intelektualne odgovornosti z lahkotnostjo medijskega prispevka načrtujejo družbene alternative.

Tretjič, birokratizacija znanstvenega in intelektualnega dela. Nove ideje se znanstveniku, raziskovalcu, akademiku zgodijo na mestih, ki običajno niso povezane z delovnim mestom – ob kajenju cigare na zofi ali ob pohajkovanju po mestu, navaja Weber (1958). To je povsem neskladno s postopkom racionalizacije, ki velja za industrijskega delavca, menedžerski ali administrativni aparat. Osemurna prisotnost na delovnem mestu ne zagotavlja, da bo delo opravljeno optimalno, še manj kreativno – verjetneje je, da bodo »normativi« in »dovoljene nujne obremenitve« kreativnost duha in konstantnost intelektualnega premlevanja ubijali, ne pa spodbujali. To seveda ne pomeni, da za ideje ni treba delati (česar mnogokrat ne razumejo ne nekateri intelektualci, ali bolje, akademiki (za distinkcijo glejte Vežjak, v tej številki) ne javnost!): kot zelo nedvoumno pribije Weber (prav tam, 136), ideja ne more nadomestiti dela, delo pa ne ideje. Toda ne državi ne univerzi ne akademikom še ni uspelo, da bi v javnem prostoru opravili temeljit in prepričljiv zagovor, kaj šele oblikovali informacijo o tem, da gre za procese intelektualiziranja, ki trajajo že tisočletja in ki jih ni mogoče meriti z instrumenti industrijske učinkovitosti.

In, naposled, četrtič, »Dame in gospodje /.../, v znanosti ima osebnost samo tisti, ki je v celoti posvečen delu«; kdor se danes predstavlja kot intelektualec, celo intelektualni vodja, je zagotovo posameznik brez (intelektualne) osebnosti, pogosto nič več kot demagog. Prepoznamo ga po tem, da spodbuja množično vedenje, brezkompromisno sledenje njegovim idejam in osebno čaščenje – dodati ni treba, da po teh lastnostih še najlažje premami mlade študirajoče, ki iščejo idole. »Profetu in demagogu« po Webru (prav tam, 146) ni mesta v akademskem svetu. Univerzitetni učiteljski poklic (ali učiteljski poklic nasploh) je zvest družbeni poklicanosti, kolikor je v njem vstavljena brezpogojna odpoved vodenju.

S tem pa se zastavlja tudi vprašanje njegove javne družbene vloge. Seveda si univerzitetni učitelj, tudi zaradi znanja, ki ga pridobiva sam, želi lastne družbene intervencije in angažmaja. Toda na kakšen način? Foteljska prerokba (glejte Svetlič, v tej številki) je po definiciji v hudem nasprotju z integriteto (in znanstveno) avtoriteto: učitelj, ki uživa v tem, da je svetovalec študentom in posrednik med političnimi stališči, naj to počne na tržnici, v tisku, na zborovanjih – a ne v pedagoškem delu, narekuje Weber (prav tam). Intelektualni dosežek učitelja je, da svoje učence seznanja z nelagodnimi dejstvi – dejstvi, ki ne godijo njihovim političnim prepričanjem in ki rahljajo, ne pa krepijo, identifikacijsko ali vzorniško vez med učiteljem in učencem. Dober in odgovoren učitelj učencu vcepi orodja za kritično misel, pa tudi za to, da mu sociologija (ali katera koli druga, družbena ali naravoslovna znanost) omogočita osebnostno in intelektualno emancipacijo ter družbeno dozorelost.

Platonova votlina po razčaranju sveta

V znanosti – v nasprotju z umetnostjo, pravi Weber (prav tam), se rezultati kažejo šele z zakasnitvijo; čeprav se doba objavljanja rezultatov raziskovanja krajša, je znanstveno delo vselej začasno in v teku; kot bo pozneje povedal Beck, znanstvenik ob vsakem odkritju že načrtuje revizijo rezultatov. »Znanstveni napredek je le fragment«; a obenem najpomembnejši del procesa napredovanja človeškosti človeštva. Zakaj potem tako zavračajoč odnos do intelektualcev, zakaj so danes intelektualci izgubili spoštovanje javnosti (Ross 1989)?

Smo dediči racionalizacije, a slabo razumemo, kaj je racionalizacija storila vednosti – ne le v smislu Adornove kritike »instrumentalnega uma«, pač pa tudi v smislu razumevanja narave. Leonardo da Vinci je znanost razumel kot pot k resnični umetnosti in naravi; danes je položaj ravno nasproten, mladina (in potrošniška kultura) trdi nasprotno – osvoboditi se moramo znanosti, da bi lahko spet odkrili naravo. To so Webrove besede (!), napisane v času, ko nismo bili priče ne »new age« duhovnosti ne »družbi tveganja«, ki je znanost namesto emancipatorne naredila za sovražno silo, delujočo proti naravi.

Drugi učinek, ki ga je družbi dostavila racionalizacija, pa je zaton humane perspektive. Rutina vsakdanjega življenja je uperjena proti razumevanju širših vprašanj, ki jih je nekoč naslavljala religija; sem zagotovo spadata ideji solidarnosti in pravičnosti. Intelektualno delo je v tem smislu postalo percepirano kot odvečno – kar je konsekvence tako »prikritih razrednih ran«, kjer se delo intelektualca postavlja v lagodno nasprotje z razlašanjem in obubožanjem klasičnega proletariata, in sovraštva, ki ga do sebe kot razreda (družbene skupine) gojijo sami intelektualci (Ross 1989; Svetlič, v tej številki). Weber še ni mogel slutiti, kakšno vlogo bosta pri tem igrali potrošniška kultura in mediatizacija komunikacije, ki bosta ponujali nadomestne rešitve. Sociologu na začetku 21. stoletja (Bauman 2013) je bolj ali manj jasno, da je boj za vélike teme in ideje na ravni vsakdanjih individualiziranih slogov, s katerimi posameznik razrešuje zgodovinske dileme humane vesti, vsaj za zdaj, izgubljen.

Vrednost in vrednota intelektualnega: postnacionalno stanje

Če smo torej striktno weberjanski, je odgovor na nastalo stanje zgolj v intenziviranju intelektualnega dela v sferi znanosti kot poklica in poklicanosti: torej v še doslednejšem garaštvu in rutini raziskovanja z namenom odpiranja priložnosti za nove ideje; v predaavnici v še bolj brezkompromisnem vzgajanju kritičnosti in avtonomije uma, pri čemer je učitelj tisti, ki uči orodja in sebe ponuja kot prvega, na katerem bodo ta orodja preizkušena. V javnosti v še bolj angažiranem delanju zgodovine, ki ne naseda ne prerokbam ne defetizmu.

Toda v kakšnem kontekstu se odvija to učenje, ta poklicanost? Se lahko zadovoljimo s pozivi evropskih sociologov, npr. Habermasa in Becka, ki kličejo k večji vlogi intelektualca pri evropskem projektu za demokratično, pluralno, emancipirano postnacionalno družbeno konstelacijo? So pozivi k javni znanosti, na primer javni sociologiji (prim. Jeffries 2011), korak v pravo smer, ki bo javnost prepričal o družbeni vrednosti znanstvenega in intelektualnega dela, intelektualno spet naredil za vrednoto?

Da bi lahko presodili, kako sociološko točno so koncipirani naši podvigi, se moramo, navsezadnje, po Webru vendarle vrniti k Marxu – prek postkolonialnega obrata. Problem intelektualnega dela je v določanju njegove vrednosti. Vrednost po Marxu je namreč ekonomistična kategorija, ki so jo univerze in politike izobraževanja, v pomanjkanju ustrezne metodologije prevajanja abstraktnega v konkretno, iz ekonomskega v družbeno in duhovno, vstavile v razreze: tedenskih urnikov, »readerjev« in seznamov literature, kreditnih točk (KT) in, ne nazadnje, normativov pedagoške in raziskovalne obremenjenosti učiteljev. Ta nujna institucionalna praktilija, kot piše Gayatri Spivak (1993), je ustvarila nenačrtovano konsekvenco: kot že zapisano, vanjo je zaobjela tudi vrednotenje vednosti, znanja, uma.

To je kislo jabolko, v katero bo treba ugrizniti, ko bodo dozorele razmere za kritično in pluralno reformo univerze. Znamenj, da pogoji dozorevajo, je malo: bodisi smo priče ostrim kritikam bolonjske reforme, katerih implicitna argumentacija je, da je univerza pred reformo opravljala svoje poslanstvo (ali vsaj bolje kot njena bolonjska naslednica). Pregled »deležnikov« (sic!), ki se jih danes priznava kot legitimne akterje v procesih demokratičnega razpravljanja o prihodnosti univerze – in intelektualnega, je zaskrbljivo omejen: klasično etnocentričen, z le šibkim glasom marginaliziranih (npr. hendikepiranih, Romov, priseljencev in drugih socialno deprivilegiranih skupin), pa tudi v smislu pluralnosti teoretskih in metodoloških kurikulumov.

Celo veda sama ostaja zaprta v etnocentrične perspektive. Obsežen *Priročnik za javno sociologijo* (Jeffries 2001) na primer govori o univerzalnem poslanstvu vede; avtorji prispevkov so vsi zaposleni bodisi na ameriških bodisi kanadskih univerzah. Si lahko predstavljamo, da bi iz take univerzalistične perspektive bilo dovoljeno govoriti slovenskemu javnemu intelektualcu? Kot kažejo moje izkušnje v evropskem prostoru, so tovrstni podvigi vselej zamejeni z zahodnjaško založniško politiko regionalizma (angl. area studies): intelektualcem onkraj nekdanjega »Zidu« so dovoljene vzhodnoevropske, postsocialistične ali balkanske perspektive. Perspektive z obrobja.

A ne pozabimo: marginalno, prekarno, subalternno itn. je prav tako postalo predmet intelektualnega trženja in etiketiranja (Spivak 1993). Morda tu lahko izkoristimo naš zaostanek in preskočimo fazo, ki so jo morale opraviti postkolonialne države in njihove univerze: da v pogajanju med centrom in periferijo, obrobji in mainstreami intelektualec danes zasede položaj na meji, »zunaj v stroju za učenje«, kot pravi Spivakova, »outside in the teaching machine«: ki vidi navznoter, analizira učinke nacionalne oblasti in nadzora nad vednostjo za ljudi, nacionalne subjekte; in navzven, v globalno, kozmopolitsko, človečansko perspektivo o konsekvencah intelektualnega dela, katerega del je.

Prispevki v nadaljevanju osvetlijo dilemo intelektualca v interdisciplinarnem nagovoru (zgodovinarja, sociologa, antropologinje, filozofov), ki vsekakor zasluži pozornost transnacionalne intelektualne javnosti. Ni naključje, da intelektualci v tej sestavi pišejo o *vlogi* in *edina* (!, edina, ki se je med intelektualkami odzvala na poziv) intelektuala o *položaju*. Institucionalni okviri so še vedno ključni za pozicioniranje intelektualnega dela in preboj v nova poslanstva.

Tisto, kar ostaja nerazrešeno za vse, tiste, ki so zunaj in znotraj nacionalnih strojev za učenje, je, kako doseči stanje transnacionalne in postnacionalne intelektualne družbe. Našemu pozivu evropskim intelektualcem, ki ta čas najintenzivneje

javno pišejo o prihodnosti postnacionalne evropske družbe, in torej tudi o vlogi intelektualcev, se je med štirimi »velikimi« odzval samo eden; eden prek tajnika, druga dva z molkom.

Domnevam, da je poziv k skupnemu angažmaju obtičal na meji: med Zahodom in Vzhodom ali pač samo na zidu med dvema računalniškima strežnikoma.

Literatura

- Bauman, Zygmunt. 2013. *Kolateralna škoda: Družbena neenakost v globalni dobi*. Ljubljana: ZZFF.
- Gerth, H. H., in Mills, C. Wright, ur. 1958. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Jeffries, Vincent. 2011. *Handbook of Public Sociology*. New York: Rowman & Littlefield.
- Limone, Noa. 2012. Germany's Most Important Living Philosopher Issues an Urgent Call to Restore Democracy. Haaretz 16. 8. <<http://www.haaretz.com/weekend/magazine/germany-s-most-important-living-philosopher-issues-an-urgent-call-to-restore-democracy-premium-1.458767>>
- LSE Blog. 2013. Five Minutes with Ulrich Beck: »Germany Has Created an Accidental Empire«. 25. 3. <<http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/03/25/five-minutes-with-ulrich-beck-germany-has-created-an-accidental-empire/>>
- Lyotard, Jean-François. 2002. *Postmoderno stanje: Poročilo o vednosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Rizman, Rudi. Pogrešani v demokratični tranziciji: intelektualci. V: K. Vidmar Horvat in T. Učakar (ur.), *Bauman v Ljubljani*, 24–39. Ljubljana: ZZFF.
- Ross, Andrew. 1989. *No Respect: Intellectuals and Popular Culture*. New York: Routledge
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1993. *Outside in the Teaching Machine*. New York: Routledge